

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΡΗΤΗΣ

Οἶνος
ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΚΡΑΣΙ
παλαιός
ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΩΣ
ἡδύποτος
ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

Μαλβαζία, τὸ μαλεβιζιώτικο κρασί, έντελὼς ἄγνωστη στὴ Μονεμβασία

Στυλιανὸς Ἀλεξίου

Στοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς βενετοκρατίας, τὸν 13^ο καὶ 14^ο αἰῶνα, ἡ Κρήτη ἦταν χώρα κυρίως σιτο-παραγωγική· ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα τὸ κρητικὸ κρασί ἀρχίζει νὰ κερδίζει ἔδαφος καὶ οἱ παραγωγοὶ τιμαριοῦχοι ζητοῦν νὰ τὸ στηρίξουν μὲ τὴν ἀπαγόρευση ἢ τὴ βαριά φορολογία τοῦ εἰσαγόμενου κρασιοῦ.

Ἀπὸ τὸν 15^ο αἰῶνα μαρτυρεῖται μεγάλη ἐξαγωγή κρασιῶν. Ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Buondelmonti γράφει στὰ 1415 γιὰ τὴν Κρήτη: «Τὰ πλοῖα φτάνουν ἐδῶ ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου καὶ φορτώνουν κάθε χρόνο τὸ λιγότερο εἴκοσι χιλιάδες βαρέλια κρασί ἐξαιρετικῆς ποιότητος». Ἀναφέρει ἐπίσης ὁ ἴδιος στὴν περιοχὴ τοῦ Χάνδακα - Ἡρακλείου τὰ «κλήματα ποὺ λέγονται ἀθήρια» καὶ «τὴν ἐξαιρετικὴ μαλβαζία».¹

Τὸν 16^ο αἰῶνα τὰ κρητικὰ κρασιά ἐξάγονται στὴ Γερμανία, Γαλλία, Βοημία (Τσεχία), Ἀγγλία, Πορτογαλία, Κωνσταντινούπολη, Μαύρη Θάλασσα, Ἀλεξάνδρεια. Στὰ 1576 ὁ βενετὸς προβλεπτὴς τῆς Κρήτης Foscariνι μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐτήσια ἐξαγωγή ἦταν ἐξήντα χιλιάδες βαρέλια: Ἡ ἐξαγόμενη ποσότητα εἶχε λοιπὸν τριπλασιαστεῖ. Ὁ Knolles στὰ 1603 γράφει ὅτι «ἡ Κρήτη εἶναι τώρα πολὺ φημισμένη σὲ μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου γιὰ τὴν καλὴ *malmesey* (μαλβαζία) ποὺ παράγεται ἐκεῖ καὶ ἡ ὁποία ἐξάγεται μὲ μεγάλη ἀφθονία σὲ πολλὰς μακρινὰς χώρες». Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἱ. Παπαδόπουλου, ὑπὸ ἔκδοσιν ἀπὸ τὸν Α. Vincent, ἀναφέρουν τὴ μαλβαζία ὡς κρητικὸ κρασί. Οἱ σαφεῖς αὐτὲς μαρτυρίες καὶ μιὰ ἀνάλογη τοῦ περιηγητῆ Belon, καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Πορτογάλοι στὰ 1421 μεταφύτεψαν στὴ Μαδέρα κλήματα μαλβαζίας ἀπὸ τὴν Κρήτη, πείθουν ὅτι ἡ μαλβαζία ἦταν κρασί κρητικόν.² Τὸ κρασί αὐτὸ ἀπὸ μιὰ σύγχυση, φυσικὴ ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν κοινὴ γνώμη, συνδέθηκε μερικὲς φορές στὴ δυτικὴ Εὐρώπῃ μὲ τὴ Μονεμβασία, γνωστὸ στὴ Δύση λιμάνι τῆς Πελοποννήσου, ποὺ τὸ ὄνομά της θύμιζε κάπως τὸ ὄνομα τοῦ κρασιοῦ.

Δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ μαλεβιζιώτικο κρασί. Πολὺν περισσότερο μοιάζει ἡ λέξη *μαλβαζία* μὲ τὸ Μαλεβίζι. Πρόκειται γιὰ τὸ παραγόμενο στὴν ἐπαρχία Μαλεβιζίου κρασί, δηλαδὴ σ' ὁλόκληρο τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου. Τὴ σύνδεσιν αὐτὴ τῆς μαλβαζίας μὲ τὸ Μαλεβίζι ἔχουν κάνει ἀπὸ καιρὸ ἐπιφανεῖς κρητολόγοι, οἱ Βασ. Ψιλάκης, Ἀγαθ. Ξηρουχάκης, Στέφ. Ξανθουδίδης, Θεοχ. Δετοράκης, Ἐμμ. Δετοράκης, Paul Faure, κ.ἄ.³

Πράγματι, ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὰ δυτικὰ ὄχυρά τοῦ Ἡρακλείου ἄρχιζαν κατὰ τὴ βενετοκρατία ἀμπέλια ποὺ ἐκτείνονταν σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ Μαλεβιζίου, ὡς τοὺς πρόποδες τῆς Ἰδης. Ὁ ποιητὴς Μαρίνος

¹ CH. BUONDELMONTI, *Περιγραφή τῆς νήσου Κρήτης*, μετ. Μάρθας Ἀποσκήτη, μὲ πρόλογο Στυλ. Ἀλεξίου, Ἡράκλειο 1996, σ. 42. Βλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωσή μου στὸ συνέδριο «Κρητικὴ Διατροφή», στὸ Ρέθυμνο (29/10/1999), καὶ σχετικὴ περίληψη στὴν ἐφημερίδα Ἀλλαγὴ Ἡρακλείου, τῆς 5/11/1999.

² ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ της, μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ*, Ἀθῆνα 1985, σ. 64-65.

³ Ἀντιστοιχῶς: *Ἱστορία τῆς Κρήτης* (1909), 2, σ. 32, 78, 80-82· *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν* 3 (1940), σ. 242· *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 3 (1926), σ. 48· *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἀθῆνα 1986, σ. 214· Ἀλλαγὴ 20/11/1996· CH. BUONDELMONTI, *Descriptio Insule Crete*, M.A. VAN SPITAEEL (ἐκδ.), Ἡράκλειον 1981, σ. 256. Πρέπει πάντως νὰ διερευνηθεῖ καὶ ἡ λατινικὴ λέξη *malvaceus* καὶ νὰ ἐντοπισθοῦν οἱ χρήσεις καὶ σημασίες της στὰ μεσαιωνικὰ κείμενα.

Τζάνες Μπουνιαλής που περιέγραφε λεπτομερώς τὸν Κρητικὸ Πόλεμο διηγείται ὅτι στὸ διάστημα τοῦ αποκλεισμοῦ τοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἔβγαιναν παιδιὰ ἀπὸ τὶς δυτικὲς πύλες τῶν τειχῶν γιὰ νὰ κόψουν σταφύλια.⁴ Ὅλη λοιπὸν ἡ περιοχὴ τῶν οἰκοδομημένων σήμερα δυτικῶν προαστίων εἶχε ἀμπελοφυτεῖς.

Συνεχίζεται πάντως ὡς τὶς μέρες μας ἡ παλιὰ σύγχυση Μαλεβιζίου-Μονεμβασίας, καὶ ἀμφισβητεῖται ἡ κρητικὴ προέλευση τοῦ κρασιοῦ. Ἡ οἰνολόγος κ. Σταυρούλα Κουράκου μὲ σειρὰ ἄρθρων στὴν ἐφημερίδα «Καθημερινή» (27/10/1996, 10 καὶ 17/11/1996) ὑποστήριξε ὅτι ὑπῆρχε «βυζαντινὸ» κρασί μαλβαζία ποὺ ἐξαγόταν ἀρχικὰ ἀπὸ τὴ Μονεμβασία. Πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ «φίρμα» ποὺ γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους διαφήμισης χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὸ κρητικὸ κρασί. Αὐτὸ δὲν φαίνεται πιθανὸ στὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια ποὺ ἀγνοοῦσαν τὸ *marketing*· οἱ ὀνομασίες τῶν κρασιῶν ἦταν τότε ἐμπειρικὲς καὶ παραδοσιακὲς, καὶ ἡ Κρήτη ἦταν αὐτάρκης στὰ κρασιά καὶ στὶς ὀνομασίες τῶν. (Ξένα κλήματα μεταφυτεύονται σήμερα στὴν Κρήτη μὲ ἀποσιώπηση τῆς προέλευσης.)

Ἡ κ. Κουράκου δὲν συζητεῖ τὸν συσχετισμὸ μὲ τὸ Μαλεβίζι οὔτε τὶς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν ποὺ εἶδαμε. Ἡ προσπάθειά της νὰ συσχετίσει τὴ Μαλβαζία μὲ τὸ ἀκρωτήριο Μαλέα ποὺ ἤδην παρεφθάρη στὸ Μαλεβδὸ (Πάρωννα) ἐλέγχθηκε ὡς ἐσφαλμένη, μὲ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Κώστα Παπαχρυσάνθου στὴν «Καθημερινή».

Ἡ ἐπαρχία Μαλεβιζίου ὀνομάσθηκε κατὰ τὴ βενετοκρατία ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο φρούριο Malvicino, ποὺ ἦταν τὸ διοικητικὸ κέντρο τῆς ἐπαρχίας καὶ τοῦ ὁποίου λείψανα σώζονται κοντὰ στὸ χωριὸ Κεραμούτσι. Ὁ Gerola ἔχει περιλάβει φωτογραφία στὸ βιβλίον του γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης⁵ ἡ ὀνομασία τοῦ φρουρίου, μὲ τὸν βενετικὸ τύπο Malvesin, προέρχεται ἀπὸ στρατιωτικὸ ὄρο ποὺ ἐσήμαινε στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια μιὰ πολιορκητικὴ μηχανή, ἓνα εἶδος καταπέλτη ποὺ ἐκσφενδόνιζε πέτρες. Ἀνάλογη ὀνομασία φρουρίου ὑπῆρχε στὴν Πελοπόννησο, κοντὰ στὸν Ἀκροκόρινθο· τὸ ἔκτισε ὁ Μέγας Κύρνος τῶν Ἀθηνῶν γιὰ νὰ παρενοχλεῖ τὸν Ἀκροκόρινθο ποὺ τὸν κατεῖχε ὁ Λέων Σγουρός. Μαρτυρεῖται ἐπίσης στὸν Gerola φρούριο Belvicino στὴ Χίο. Τὸ φρούριον τοῦ Μαλεβιζίου ἀναφέρεται σὲ βενετικὰ ἔγγραφα τοῦ 1303 καὶ τοῦ 1364. Τὸ εἶχαν καταλάβει τὸν χρόνον αὐτὸ οἱ ἐπαναστάτες, καὶ ἀνοικοδομήθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Ὑπάρχει καὶ ἐπώνυμο Μαλεφίτσάκης στὸν τηλεφωνικὸ κατάλογον τοῦ Ἡρακλείου.

Ὅλη ἡ περιοχὴ ἦταν καὶ εἶναι οἰνοπαραγωγὸς καὶ ἐπομένως ἦταν φυσικὸ νὰ ὀνομασθεῖ τὸ παραγόμενο κρασί ἀπὸ τὴν ὀνομασία τοῦ τόπου, ὅπως λέμε Ἀγριλοῦ (περιοχὴ Μουλιανῶν Σητείας), Κισαμίτικο, Σαμιώτικο, Ζίτσας· πρβ. *τῇ Χιός, τῇ Ἀπαλικῇ, τῇ Κεφαλονιάς, τῷ Χανιώ* στὸν Ζήνωνα.⁶ Ὁ Πτωχοπρόδρομος μνημονεύει ἐπίσης κρασί *κρητικόν, σάμιον, γανίτικον* (Θράκης), *μυτιληναῖον*, ὅχι ὁμως μονεμβασιακό. Στὸ κρητικὸ σατιρικὸ ποίημα «Φαλίδος», ἡ φράση *μοσχάτα ὅκ τῇ Μονοβασά* πιθανῶς πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ἐπτανήσιον γραφέα. Σχετικὰ παρατηρεῖ ὁ ἀλυσμόνητος Ν. Μ. Παναγιωτάκης ὅτι ἡ σχέση μὲ τὴ Μονεμβασία εἶναι «δυσεξιχνίαστη», καὶ ὅτι εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἂν γινόταν ἐξαγωγή μοσχάτων ἀπὸ τὴ Μονεμβασία στὰ Ἑπτάνησα, μετὰ τὴν κατάληψή της στὰ 1540 ἀπὸ τοὺς Τούρκους.⁷

Ἡ Μονεμβασία δὲν ἦταν οἰνοπαραγωγὸς περιοχὴ οὔτε εἶναι πιθανὸ ὅτι στὴν κλειστὴ οἰκονομία τῆς τουρκοκρατίας ἢ στὰ βυζαντινὰ χρόνια γινόταν ἀξιόλογη ἐξαγωγή κρασιῶν ἀπὸ ἐκεῖ. Τὸ ὅλο οἰκονομικὸ σύστημα καὶ ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς τοῦ Βυζαντίου δὲν εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπως ἔχει δεῖξει ὁ ἱστορικὸς τῆς οἰκονομίας Ἄνδρ. Ἀνδρεάδης στὸ βιβλίον του *Economic development of the Byzantine Empire*. Ὅτι στὴ Μονεμβασία εἶχε διατηρηθεῖ ἡ οἰνοποιία τῶν ἀρχαίων Λακεδαιμονίων εἶναι μῦθος. Σὲ παλιούς χάρτες τοῦ Αἰγαίου ἀναγράφεται ἡ Μονεμβασία λόγῳ τοῦ κρα-

⁴ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669)*, Ἀθήνα 1995, σ. 240.

⁵ G. GEROLA, *Monumenti Veneti dell'isola di Creta*, 1.1, Venezia 1905, σ. 216-218, εικ. 118-119.

⁶ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ζήνων*, Ἀθήνα 1991, βλ. Πίνακα Ὀνομάτων.

⁷ Ν.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, «Θρῆνος τοῦ Φαλίδου τοῦ Πτωχοῦ», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σ. 251. Νομίζω ὅτι ὁ γραφέας ἢ ὁ ποιητὴς τοῦ «Φαλίδου» ἀπηχοῦν ἓνα κοινὸν τόπον τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ὑστεροβυζαντινὰ κείμενα· Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε'*, σ. 125, σημ. 11.

σιού ως Malvasia,⁸ πρόκειται όμως για μιάν από τις πολλές και συνηθισμένες εκείνα τὰ χρόνια λανθασμένες αναγραφές των τοπωνυμίων στους χάρτες. Ο Β. Κριμπάς παρατήρησε τη φθορά της ονομασίας του κρασιού από malvasia στα 1326, σε monovassia στα 1381, σε επίσημα έγγραφα της εποχής.⁹

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα έπιναν καθώς φαίνεται στην Κρήτη μαλβαζία ακόμη και οι γυναίκες· έπιναν δηλαδή τη διαδεδομένη ποικιλία του ντόπιου κρασιού· αυτό συνάγεται από την πολύτιμη (πλήν όχι τόσο κολακευτική) αναφορά του Γάλλου περιηγητή Α. Thevet από την Κρήτη: «Όλοι οι άνθρωποι της υπαίθρου και των πόλεων ρέπουν προς την άρπαγή και τη μέθη. Ακόμα και οι γυναίκες στην Κρήτη πίνουν (κρασί) malvoisie και μάλιστα ανέρωτο».¹⁰ Ο τύπος malvoisie πείθει για την προέλευση από το Malvicino. (vicino = voisin στα γαλλικά).

Ότι η μαλβαζία ήταν κρητικό κρασί, είναι έντελως βέβαιο, αφού στην έκθεση του προβλεπτή Κρήτης Morosini, στα 1629, αναφέρεται σαφέστατα ότι από την Κρήτη εξάγονται «μεγάλες ποσότητες μοσχάτου και malvasia garbo», δηλαδή «εξαιρετικής μαλβαζίας».¹¹

Στην Περιγραφή της Πελοποννήσου του Ίταλου περιηγητή Alessandro Pini, την οποία εξέδωσε ο κ. Άλέξης Μάλλιαρης στη σειρά εκδόσεων «Έλληνολατινική Άνατολή» του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βενετίας (1997), αναγράφεται ότι στα 1703 (κατά τη διάρκεια της βενετικής κατοχής της Πελοποννήσου) το κρασί malvasia «δεν ήταν ούτε κατ' ελάχιστον γνωστό» στη Μονεμβασία.¹² Έτσι λύεται όριστικά, με τη μαρτυρία των συγχρόνων, το ζήτημα.

Είναι απαραίτητο να κατανοηθεί από τους σημερινούς κρητικούς οίνοπαραγωγούς ότι αντί των φανταστικών ονομάτων που δίνουν στα κρασιά τους πρέπει όπωςσδήποτε, για την προβολή της Κρήτης, να χρησιμοποιήσουν και την παραδοσιακή κρητική ονομασία *μαλβαζία*. Είναι αδιανόητο να υπάρχουν κρασιά Malvasia (και μάλιστα ρητώς «Malvasia di Candia») στην Ίταλία, Γαλλία, Ίσπανία και ένδεχομένως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως ψιθυρίζεται ότι πρόκειται να γίνει, και να μην υπάρχουν στην Κρήτη.

Ο συμπολίτης Γιώργος Δεληγιαννάκης, χημικός, επί μακρόν διάστημα οινολόγος της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Ήρακλείου, είχε ονομάσει ένα από τα κρασιά της Ένωσης «Malvicino», για να αναβιώσει η παλιά ονομασία του περίφημου κρητικού κρασιού. Άσφαλώς πρέπει να βρεί περισσότερους μιμητές.

⁸ Καθημερινή, της 27/10/1996. Στο άρθρο αυτό γίνεται και λόγος για τη «λειτουργία πόλεων-κρατών» στα βυζαντινά χρόνια!

⁹ Office International de Vin, Mars 1947, σ. 3. Για τη «λακεδαιμονιακή» μέθοδο βρασμού του κρασιού (που υποθετικά διατηρήθηκε στη Μονεμβασία). Βλ. Β. ΚΡΙΜΠΑΣ, «Ο οίνος και αι ποικιλίαι άμπέλου Μαλβαζία», στην Τριακονταπενταετηρίδα του καθηγητού Ν. Κρητικού, σ. 143, όπου δέχεται το «τρίγωνο Κρήτης, Θήρας, Μονεμβασίας» ως τόπο προέλευσης του κρασιού Μαλβαζία. Εύχαριστώ τον καθηγητή Κώστα Κριμπά που με έφοδίασε με τις παραπάνω εργασίες του άλυσμόνιου πατέρα του. Τα συμπεράσματά του ακολουθεί και ο οινολόγος Β. Λογοθέτης σε δημοσίευσμά του στα 1958. Στο βιβλίο Η.Α. KALLIGAS, Byzantine Monemvasia, έντοπίζεται σε βυζαντινό κείμενο ο *μονεμβάσιος οίνος*. Πρόκειται πιθανώς για μικρές τοπικές εξαγωγές.

¹⁰ Βλ. Κ. ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΙΤΑΚΗ, «Κρητικό κρασί: Μύθος και ιστορία. Ο απόηχος της ακμής», Συμπόσιο κρασιού. Το χθες, το σήμερα, το αύριο των αμπελοοινοικών προϊόντων μας, Ένωση Ελλήνων Χημικών, Περιφερειακό Τμήμα Κρήτης, Ηράκλειο 1-2 Φλεβάρη 1997, Ηράκλειο 1998, σ. 47.

¹¹ Στ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ, Μνημεία Κρητικής Ίστορίας II, Ήράκλειο 1950, σ. 104· πρβλ. του ίδιου, στὸν τόμο 3, Ήράκλειο (1953), σ. 107, σημ. 1, για το Castel Malvagia ή Malvicino. Ο Σπανάκης έρμηνεύει το garbo «μπρούσκο».

¹² Non essendo ne tampoco nota quella sorta di vino in quel luogo, βλ. Α. ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ, Alessandro Pini: Άνέκδοτη περιγραφή της Πελοποννήσου (1703), Βενετία 1997, σ. 14, 55. Η πληροφορία αυτή έπισημάνθηκε από την Μάρθα Άποσκήτη.